

HAGYOMÁNY, AZONOSSÁGTUDAT, MIGRÁCIÓK

B O R I I M R E

Szenteleky Kornél műveivel foglalkoztam az elmúlt hónapokban, érthető, ha ezeket az alább következő fejtegetéseket is az ő gondolatára való hivatkozással vezetem be. A vers a Vajdaságban nevezetes és sokat idézett szöveghelyére hivatkozom, melyben gyönyörködve és egyszerre irigykedve arról beszél, hogy Erdélyben ezer éven át formálódik egy mese- és regévelég, hiszen évszázadok óta mesélnek az emberek Csaba királyfiról, Szent Lászlóról, Görög Ilonáról, színes és nagy történelmi alakokról. Meséire, dalra ösztönző körülmények jele a történelemnek az irodalomban élése, az, hogy „mindenütt a . . . múlt zeng és zenél”. Ezt és az ilyen típusú történetiséget-történelmiséget előbb a francia világban fedezte fel, majd itthon nézett körül, hogy magyarázza, milyen sanyarú a sorsa a versnek a Vajdaságban, azaz hogy a vajdasági magyar irodalomnak sanyarú körülmények között kell élnie. Kézenfekvő volt, hogy el kellett jutnia a történelmi tudat kérdéséhez, ennek nyomán az erdélyi példához, de ahhoz is, hogy szembesítse a vajdasági életet amazzal. Összevetése, tudjuk, lesújtó eredménnyel járt, egyetlen kérdésbe és állításba foglalhatta. A kérdés: „Ki mesélt valaha ezen a tájon?” És az állítása: „Íme, a környezet hatása az emberek eszmevilágára.” A történelmi tudat irodalmi megnyilatkozásait hiányolta tehát, és azt nehezítette, hogy a vajdasági magyar költő tradíciók nélkül létezik, tehát csak a jelenben tud élni!

A történelmi tudás kisugárzási köre, általában produktív működésének hatása az identitástudat szerves része, akár csak a szülőföldkultusz is. E kettő nem a kinyilatkoztatásszerű felszínen, hanem a hallgatag tudatmélyben található. Elképzelhető-e, hogy ezek hiányával, illetve csökkent, csonka voltával is szilárd, ellenálló, hajlékony identitástudat alakulhat ki? Aki a jugoszláviai magyarság múltjával és jelenével néz szembe, ezt a kérdést meg nem kerülheti, ha valóságos voltában akarja értékelni és érzékelni az elmúlt kétszáz év történéseit, és főképpen azt, ami ma *van*.

Szenteleky Kornél a nincsenek számbavételével kezdett gondolkodni ezekről a kérdésekről. Nincs semmi szép ezen a „lapályon”, ahol élünk – írta. És nincsenek történelmi emlékek sem! Ósi kolostort, kollégiumot, lovagvárat, legendás dómot, templomot, könyvesboltot, erdőt nem találunk. Nem talált „történelmi embert” sem: igricet, humanistát, hitvitázót, ötvöst, kurucot . . . Az előtte járó Papp Dániel kegyesebb volt ítéletében nem egészen három évtizeddel előbb, 1899-ben, amikor a *Tündérlak Magyarhonban* című elbeszéléskötetének bevezetőjében írta: „A mi otthoni mezőinket sem szakasztják meg ódon városok, és haragos fenyőket sem látni a Telecska alján, csak épp kalász meg puha dombvidék mosolyog a tájon.”

Az elmúlt évtizedekben megtanultuk, hogy állt vár és templom, volt könyvtára érseknek és kolostori barátoknak, kardok és szavak is összecsaptak . . . Ne mondjuk fel a művelődéstörténei leckét most azonban! De tudjuk, jött a török, hatalmas serege vonult Mohácsig és fel Budáig, majd vissza a Duna–Tisza közén özönlött győztesen, és szisztematikusan rabolta ki, perzselt fel a falvakat és a várakat-városkákat. A nép? A nép vagy rabszíjon vonszolta magát őrei kíséretében dél felé, vagy menekült vagyonkájával kelet, nyugat, észak felé, oda, ahova még nem ért el a török. Váradai Péter bácsi könyvtárából könyv jutott egészen Itáliáig, a becsei kolostor könyvei közül egy bizonyosan Gyulafehérvárra került, a szerémségi-szlavóniai Zayak a felső-magyarországi Ugrócon vetették meg lábukat, a karomi-karlócai Kakas István Kolozsváron állt meg. A névteleneket azonban nehéz számon tartani, hiszen nem számolták meg őket négyszázötven évvel ezelőtt sem!

Ezután kezdődött meg az emlékezéspsztyulás, az a megmagyarázhatatlan károsodása az egykor éltek tudatának, amelynek hatásait ma is mérhetjük és érzékelhetjük. Nem találni nyomát ugyan annak sem a történelemben, sem a népi emlékezetben, hogy azok, akiknek vidékeinkről sikerült elmenekülniük, emlékeztek-e elhagyott és pusztává lett és tett világukra, őrizték-e, ápolták-e eredetükről a tudásukat? Egy Szerémi György és egy Zay Ferenc még igen, ám kérdés, mikor, melyik nemzedék kezén veszett el ez a bizonyos „tudás”, mert a török kiűzése után, a restaurációs időkben az egykori vármegyékre sem emlékeztek már, elannyira, hogy szinte tragikomikus volt, ahogy keresték és találgatták egyik-másik megyének területi elhelyezkedését, és hogy milyen nehezen szilárdult meg a világ, bizonyosság talán az, hogy csak az 1800-as évek legelején kapta meg kontúrjait például Bács-Bodrog megye. Már-már tragikus ugyanakkor, hogy azok, akik kétszáz évvel ezelőtt útra keltek, hogy benépesítsék a bácskai és bánáti „puszta ország” térségeit, igen gyorsan, talán már az újonnan letelepült második nemzedék emlékezetében fakulni kezdett a múlt, az a világ, ahonnan új hazát és házat indultak keresni. Nem valamiféle neofita buzgóság radírozta ki a lélek térképéről ezeknek a megtett utaknak az emlékét, de ma is töprenghetünk, miért ez az oly feltűnő feledés, ez a múltnak háttal fordító dac. A közelmúlttól való elfordulás és a távolabbi, a középkort idézővel szembeni közömbösség ez, hiszen az új letelepülők nem vették birtokukba a

magyar középkor akkor még álló, regényes emlékeit! Talán mert a telepések nem egy helyről indultak, s nem ugyanazon az egy helyen állapodtak meg, és ilyen módon az egyéni emlékezetre való hagyatkozás kevésbé időálló és ellenálló: ott, ahol a kollektív emlékezet is közrejátszott, ez a feltételezett és elvárt „eredet-tudat” betölthette megőrző szerepét, elég ha az al-dunai székelyek ilyen öntudatára hivatkozunk. Ilyen módon gyorsan eltűntek a különbségek, gyorsan egyneműbb faluközösségek formálódtak nyelvben, szokásokban, gondolkodásmódban, amivel a múlt felejtése is együtt járt. A népköltési gyűjtések hallgatnak, egyelőre mindenképpen. Nem találni a székelyeknél gyűjtött néhány szövegen kívül olyan népi eredetű alkotást, amely felemlegetné az elhagyott „őshazát”, és nem találni olyan szöveget, amely a kirajzókat, elvándorlókat siratná, nem találni szemet, amely a déli vidékek felé kocsizók után pillantott volna!

Azután meg a letelepedés sem volt egyszeri „honfoglalás”! A belső migrációk a mai vajdaságinak nevezhető magyarság körében folyamatosak voltak. Éppen hogy megtelepedett egy-egy falu lakossága, rajai továbbmentek, csoportjait tovább vitte a földesúri, kincstári parancs vagy a gazdasági kényszer. A továbbmenők, újból útnak indulók friss gyökereiket tépik föl, és mennek tovább és keletkeznek új és új „Maradékok” – még századunkban is! A mindig útra kész mikroközösségek az elvárásokkal ellentétben nem az egységesülést vitték előre, noha egy-egy falunak telepei képződtek ilyen módon, hanem a tradíciók születését, fejlődését, lombosodását akadályozták. Miközben ezek a széttagolódási folyamatok játszódtak, az éppen hogy újraképződött jobbágyfalut – amely a közösségi tudat inkubátora –, újabb megrázkódtatás érte a szabadságharc után – a horizontális irányú osztódást-távolodást egy függőleges irányú rétegeződés követte. A XX. században már valóban társadalmilag tagolt a magyarok lakta falu is: nagygazdák, középparasztok, kisgazdák, napszámosok, kereskedők, iparosok, értelmiségiek rétege a szempontunkból releváns tradíciókérdésben sem egyformán viszonyult, mint ahogyan nem volt azonos a termelésben elfoglalt helyük sem. Muhi János 1942-ben a *Kalangyában* megjelent jegyzeteiben a faluval kapcsolatban két olyan mozzanatot is említ, amelyek felett az identitásról elmélkedő is elgondolkozhat. Az egyik a termelést érinti. „Érdekes – írta –, hogy a mezőgazdasági fejlődés hordozói nem a nagy- vagy a középbirtokosok, hanem a kisgazdák. Azok a kisgazdák, akiknek csak olyan kevés földjük van, hogy tökéletes kihasználása nélkül nincs biztosítva a megélhetésük, nyugtalanul keresik a jobb megélhetés lehetőségét. Ők teremtették meg a virágzó kertgazdálkodást is.” Muhi János még a hagyományos falut látta, amelynek értékrendjét igazán akkor még nem kezdte ki a történelem. A másik idézendő mozzanat tanulmányában éppen e kérdést célozta meg: „A falu a maga évszázados életét éli s a mai élete csak annyiban különbözik a dédapák és nagyapák életétől, amennyiben azt a falu természetes fejlődése külső behatásokra magával hozta. . . . Lényegében csak a falu fia tud változtatni, az értelmiség hatása legfeljebb külsőségekben nyilvánul meg, jórészt az öltözködésekben. Ennek tulajdonítható, hogy a falu sajátos viseletét elhagyta, öltözködése

városiassá lett, s ha néhány öregnek van is még a falu régi viseletét őrző ruhája, nem hordja, mert a gyermekei szégyenlik a »parasztos« ruhát.”

Nem kerülhetög meg mindezekon kívül az a tény, amit Szenteleky Kornél már a halálos ágyán írt utolsó vitaszövegében. Amikor Havas Emil azt írta, hogy a „jugoszláviai magyarság a volt Nagy Magyar Alföld népének történetileg, néprajzilag és kulturálisan is összefüggög, integrális része”, ezzel kapcsolatban Szenteleky nemcsak azt bizonygatta, hogy az Alföld geopszichológiai szempontból sem egynemű, „más északon, mint délen, amely televényes és nem szikes”, hanem azt is hangsúlyozta, hogy az itteni magyarság „etnikailag tarka, s délszlávok között, délszláv hatás alatt” él. Ha ebből a szempontból nincsenek is pontos felméréseink, nyilvánvaló, Szentelekynek ezt az állítását azzal kell kiegészíteni, hogy nemcsak délszlávok között élt, de együtt németekkel, szlovákokkal, Bánátban bolgárokkal, románokkal is. Elég, ha Erös Lajos plébános úr *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez* című könyvét nyitjuk fel, hogy kitessek, még ugyanabban a templomban is két-három nép imádta és imádja az Istent a maga anyanyelvén! Szenteleky összevetette az akkor együvé tartozott négy nagyobb táj: Bácska, Bánát, Baranya, Szerémség vélt vagy valódi jellegzetességeit, amelyek a különbözőségeket mutatják, mondván, „nemcsak a levegög meg a tájkép változik, hanem az emberek is”! Taglalja, amit látott vagy látni vélt, azért, hogy bizonyítsa, hogyan „alakulhat ki” ezek egymástól „sokban különböző szelleme”. Marad tehát az egyetlen stigma, az, hogy magyar, de jellemző tradíciók nélküli, e faji szinten kívül más létszinteken megmutatkozó jellemző közösségi jegyek nélkül. Elsősorban a népi közösségtudat az, ami a szüntelenül bekövetkező megosztások ellenében az állandóságot jelentette és jelenti. Ebből a nézőpontból tekintve vissza egyrészt azt mondhatjuk, hogy a békeszerződés az elmúlt századokban több pusztítást vittek végbe, mint a háborús idök, másfelöl úgy tartjuk, hogy nem elsősorban az a kérdés, hogy hol is születhetett meg a vajdasági magyar irodalom és szellemi élet, hanem hogy hogyan születhetett volna meg ennyi kedvezötlen körülmény közepette!

Most, a második világháborút követően, elsősorban az 1950-es évekkel kezdődően ez a népi állandóság került a történelmi folyamatok sodrába: egyfelöl megerősödése, vajdasági színezetű lokalizálódása, öntudatosodása játszódtott le, amikor a Tájékoztató Iroda politikájával kapcsolatban a magyarság Jugoszláviában e politika ellenében foglalt állást, s ennek a szövetkezesítés ellenzése volt első számú oka, és a magánparaszti gazdálkodás fennmaradása volt a két. Ugyanakkor az 1950-es években következett be a szociográfusi vizsgálódás szerint a négy holdnál kevesebbrel rendelkező parasztgazdaságok krízise: tengődésre kényszerült, tehát a bomlás tünetei jelentek meg, ami a falu hagyományos rendjét kezdte ki. A városokba szivárgás, az életformaváltás első lépéseje után következett a másik, az Ausztráliába vándorlás, majd az 1960-as években Nyugat-Németország Eldorádójában a vendégmunkás-életforma megkívánása, hogy az utolsó pár esztendőben az elköltözés változataival élve hagyja el szülei

honát a vajdasági magyar. S még nem említettük a belső migrációs jelenségeket, amelyek sokáig a bánáti magyarok Bácskába, elsősorban Szabadkára való átköltözésében mutatkozott meg, ahogyan Kalapis Zoltán írásaiból megismerhettük.

E kedvezőtlen folyamatokkal mintegy párhuzamosan igen erőteljessé vált a tradíciók felé fordulás, a felfedezésnek, megismerésnek most már nem vágya, hanem parancsa – már-már a korparancs fokán! Érthető mindezek után, hogy az 1960-as évek második feléig és az 1970-es évek elejéig kellett várni, hogy a táj magyar történetét felfedezzük, és az elmúlt hétszáz esztendő műveltségi eseményeire fényt deríthessünk: szinte egyszerre kellett irodalomtörténetet, művelődéstörténetet írni, népköltészeti antológiában fedezni fel azt a gazdag művelődési értékvilágot, amely az élet és a történelmi események felszíne alatt húzódtott meg, és némaságra volt ítélve. A kutató e népnek önnön kincseit mutathatta fel, amikor kitalálta például a Hagyományaink, a Kövek, majd A jugoszláviai magyar népzene tára című könyvsorozatot, hogy lehetővé váljék e sokszínű hagyományanyag és helyismereti adat nyilvánossá tétele. Mondanom sem kell, az identitást próbálta aládúcolni és eresztékeit erősíteni velük, már középiskolás fokon, eltüntetve a már említett sok fehér foltot az egyetemes magyar művelődéstörténet térképéről, mert ezek a fehér foltok rendre ott voltak, ahol a jugoszláviai-vajdasági magyarságot kellett volna ezeken a térképeken jelölni. Nyilvánvalóan nemcsak az egyetemesség térképéről hiányzott az itteni magyarság, önnön tudásunk térképe is igencsak foltos volt, így nem is volt valójában belépője ebbe az egyetemességbe értékteremtő mivoltában, legfeljebb fogyasztóként, átvetőként. Paradox módon azonban éppen ezek a kutatói, felfedezői, megismerői munkálkodások kerültek szembe egy olyan „nemzeti” felfogással, amelyet unitaristának lehet csak minősíteni, mintha nemzeti érdekeket sértettek volna ezek a kutatások! Magyarországi barátaink a magyar nemzeti kultúra egységét féltették ellenünkben, s nem véletlen, hogy mostanában honi híveik a lehangosabbak a múlt megbélyegzésében.

Az identitásvizsgáló joggal néz rémülten szembe most a valóság képeivel, és azt kérdezi, ez a törékeny identitástudat, amit kialakulni hittünk és hiszünk, akár népi, akár nemzeti alakjában, a menni vagy a maradni elvét helyezi-e előtérbe, azt pártolja-e, és erősebbek-e a gazdasági megfontolások, mint az érzelmi megfontolások és tényezők életünk mostani hétköznapijaiban? Úgy tetszik, a közeljövő egyértelmű feleletet ad majd kérdéseinkre!